

K PROBLEMATICE RANĚ GOTICKÝCH PŘESTAVEB BŘEVNOVSKÉHO, SÁZAVSKÉHO A STRAHOVSKÉHO KLÁŠTERA

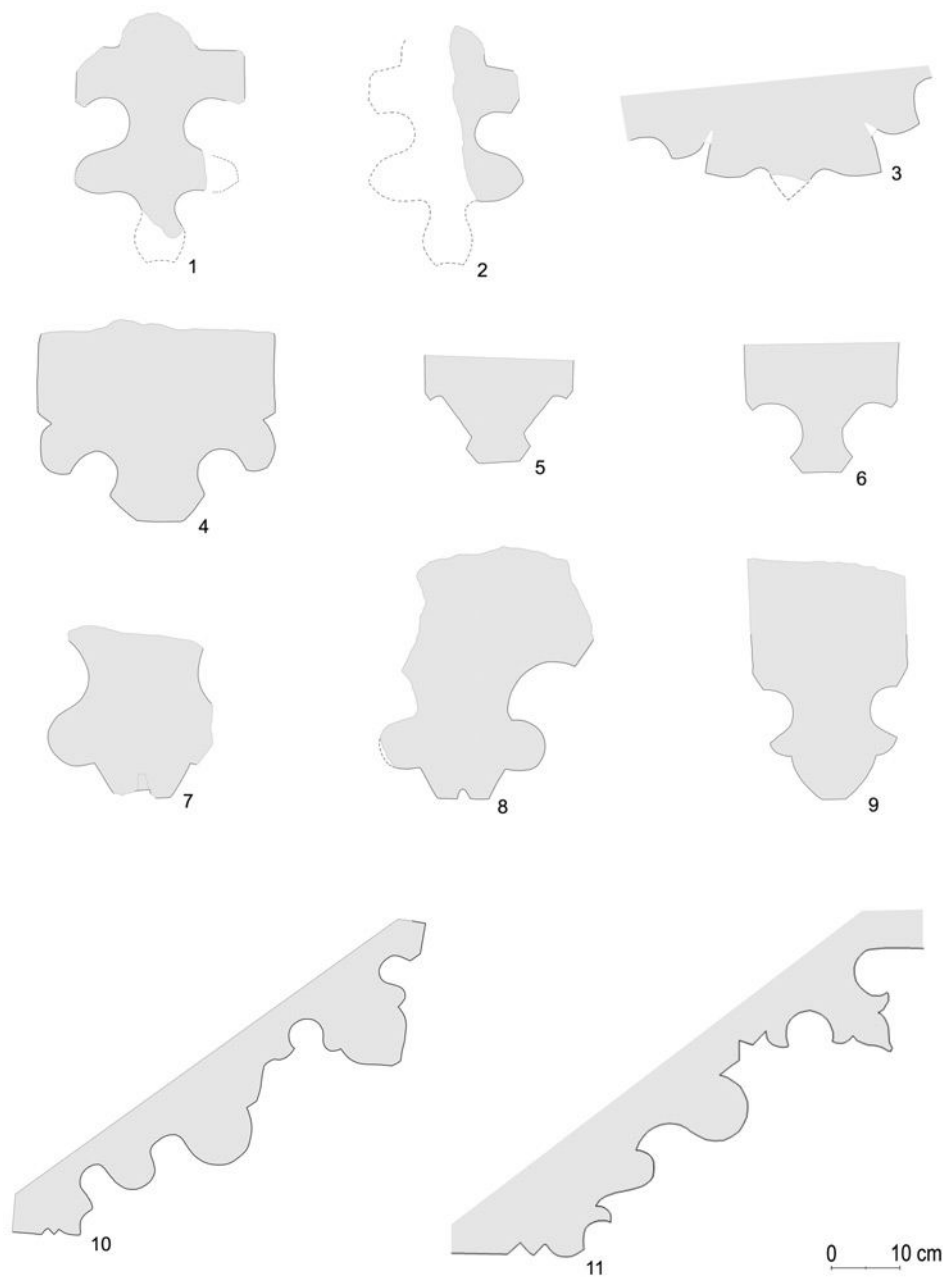
MIROSLAV KOVÁŘ

BŘEVNOVSKÝ KLÁŠTER

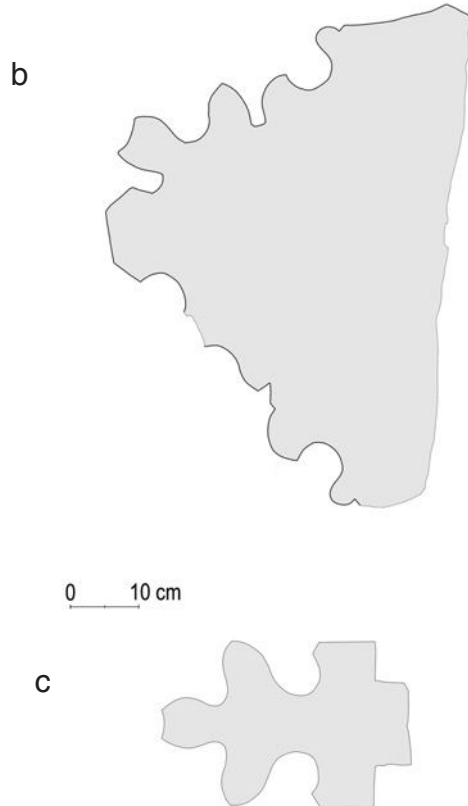
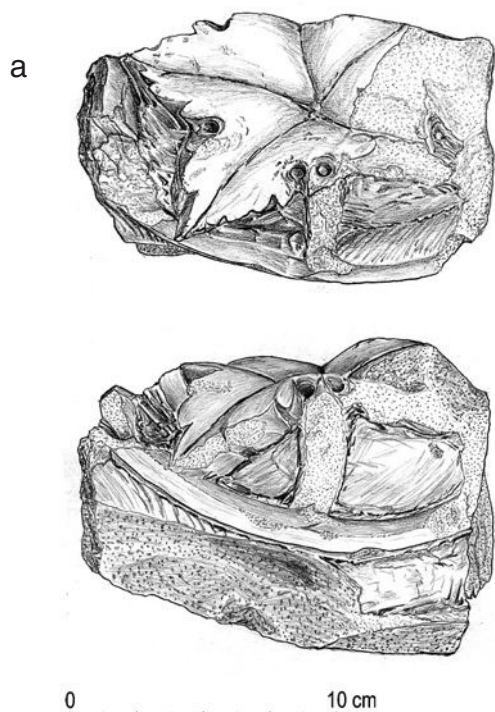
Základ k poznání středověké stavební podoby objektu položil V. Piša. Jeho zájem se však soustředil na raně středověkou kryptu. Gotická podoba kláštera nebyla tímto autorem hlouběji propracována.⁴⁾ D. Stehlíková a P. Sommer publikovali zlomky raně gotické architektonické plastiky a v souvislosti s tímto předpokládali stavební aktivitu v klášteře po polovině 13. století.⁵⁾ M. Vilímková a P. Preiss předpokládají výstavbu nového raně gotického konventního kos-

ÚVOD

Hlavním cílem předkládané práce je poukázat na problematiku raně gotických přestaveb Břevnovského, Sázavského a Strahovského kláštera. Základní řešenou otázkou je především vzhled klášterních kostelů (a jejich architektonická výbava) po stavebních aktivitách probíhajících na uvedených objektech ve 2. polovině 13. století. Podrobná analýza, navazující syntéza a interpretace materiálu budou uveřejněny na jiném místě.¹⁾ Práce je založena na podrobné inventarizaci a dokumentaci fragmentů stavebních konstrukcí, které se nalézají zejména v depozitáři Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v hl. m. Praze (dále NPÚ ÚOP v Praze) a dále v Sázavském klášteře.²⁾ Dokumentace probíhá přibližně od roku 2001 a jednotlivé prvky jsou popsány a kresebně zachyceny v rámci formuláře odpovídajícího standardu „Monudet“.³⁾ Součástí práce bylo též zběžné ohledání objektů samotných. Stojící konstrukce umožňují pouze dílčí poznání stavební podoby klášterních kostelů, vzhledem k jejich časté fyzické nepřístupnosti (Břevnov). Další zdroj informací poskytují transformované stavební konstrukce (zejména fragmenty architektonických článků) uložené ve zmíněných depozitářích.

Obr. 1: Srovnávací tabulka vybraných profilů zaměřených autorem (kromě čísla 11) hřebenem s výsuvnými jehlicemi (grafická úprava S. Babušková). U prvků nejsou zakresleny hrany pod úrovní řezu. Prvky 1, 2, 4, 7, 8, 9 jsou uloženy v depozitáři uvedených lokalit. 1 – Břevnov, trojpruté klenební žebro; 2 – Sázava, zlomek trojprutého klenebního žebra; 3 – Strahov, klenební žebro v severním rameni transeptu kostela; 4 – Břevnov, klenební pás; 5 – Sázava, profil klenebního žebra v kryptě v úrovni výběhu; 6 – Sázava, profil klenebního žebra nad výběhem; 7 – Břevnov, okenní ostění; 8 – Sázava, okenní ostění; 9 – Sázava, klenební žebro; 10 – Otruby, profil portálu; 11 – Hodkov, profil portálu podle J. Zacha publikovaný v Památkách archeologických, o. c. v pozn. 30 (upraveno).

Obr. 2: Břevnovský klášter; dokumentace architektonických článků; a – zlolek architektonické plastiky; b – profil patrně meziokenního pilíře (zaměření autor); c – profil trojprutého klenebního žebra dle starší dokumentace M. Ernesta (zaměření a kresba S. Svatošová).

tela na přelomu posledních dvou čtvrtí 13. věku.⁶⁾ Nověji se problematikou raně gotické podoby kláštera zabýval nejpodrobněji Z. Dragoun a P. Sommer.⁷⁾ Zejména P. Sommer podrobně analyzoval relikv konventního kostela v návaznosti na další stavební jednotky a rekonstruoval postup výstavby svatyně v 13. věku. Do doby opata Martina (1253–1278) nově zařadil výstavbu jižní kaplovité stavby nahrazující závěr původní jižní lodi, což spojil s vintířovským kultem.⁸⁾ Do doby opata Bavora (1290–1332) je kladena výstavba severní zdi klášterního kostela se současnou výstavbou jižního ramene ambitu. Do této stavební etapy klade P. Sommer i výstavbu polygonálně zakončeného hlavního chóru s opěráky a jižní část východního křídla ambitu.⁹⁾ Samotná výstavba chóru (v první fázi s provizorním uzavřením na západě) vykazuje dvě stavební fáze.¹⁰⁾ Tyž autor se domnívá, že současně bylo projektováno asymetrické čtyřlodí, které se připojilo k chóru na západě. Další výraznější gotické stavební aktivity náležejí patrně době po roce 1357, kdy došlo k výstavbě jižní lodi s východními bočními prostory kostela sv. Markéty, což je spojováno se snahou o dokončení rozestavěného chrámu.¹¹⁾

V depozitáři NPÚ ÚOP v Praze je uložena hodnotná kolekce raně gotických fragmentů, které pocházejí z výzkumu Břevnovského kláštera vedeného V. Pišou. Další část artefaktů je dnes uložena v kryptě Břevnovského kláštera. Velmi nápadnými konstrukčními prvky jsou zejména části klenebního systému. Jednak jde velmi pravděpodobně o pasy mezi jednotlivými klenebními travě (obr. 1.4), které mají profil vyžlabeného klínu s navazujícími laloškami. Další součástí klenby byl prvek se třemi subtilními vejčitými pruhy, který lze nejspíše interpretovat jako klenební žebro (obr. 1.1; 2c). Střední prut má odkrojenou špičku. Interpretaci po-

sledně jmenovaného detailu jako žebra odpovídá mohutný dílec, který byl nejspíše součástí meziokenního pilíře (obr. 2c). V čele má klínový prut odpovídající dělicímu pasu, na diagonále pomyslného travě jsou umístěny vejčité pruhy charakteru výše zmíněných prvků (žebra), jež měly ovšem patky výše než níže zmíněný navazující boční záklenek. Na boční straně dílce je na jeho ložné ploše připravena šikmá pateční plocha nejspíše pro prvky záklenku. Jiné fragmenty náleží svazkovým válcovým příporám, okenním ostěním (obr. 1.7) a dalším výplním otvorů (ostění portálu). Důležité svědectví o architektonické výbavě konventu v 13. století podává hlavice nejspíše svazkové přípory uložená v Břevnově (obr. 4a) a další zlomky architektonické plastiky (obr. 2a). Pro úplnost zmiňuji zlomky okenních kružeb s typickými hůlkovými profily.

Otázkou zůstává, s jakou částí klášterního komplexu můžeme uvedené prvky spojit. Pro řešení této otázky je důležité zjištění V. Piši, který při svém výzkumu zachytil trnož výše zmíněného protáhlého presbytáře.¹²⁾ Ten je profilován také již zmíněným profilem lalošky. Tento profil (obdobně jako další detaily uvedeného souboru fragmentů) prozatím nebyl jinde v klášteře zjištěn. Víme také, že stavební akce ve 13. století se soustředily zejména na klášterní chrám, z něž byl v první fázi ovšem dokončen snad jen protáhlý presbytář vedle starší jižní gotické kaple. Většina architektonických článků pochází ze záspy v prostoru gotického presbytáře,¹³⁾ je tedy velmi pravděpodobné, že uvedené prvky (například trojprutá žebra, klenební pasy) můžeme spojit s výstavbou protáhlého presbytáře až po jeho provizorní uzavření na západě (obr. 3a).

Rada prvků vykazuje formální podobnost s raně gotickým tvaroslovím nedalekého Strahovského kláštera a kláš-

tera v Sázavě, na což nebylo (pokud je nám známo) v literatuře upozorněno. To se týká zejména pozoruhodných trojprutých vejčitých žeber, či zlomků okenních ostění. V souladu s tímto konstatováním je i užívání profilu lalošky v rámci raně gotických přestaveb, nebo klínových vyžlabených žeber. Uvedené shody přesahují velmi pravděpodobně rámec jedné slohové polohy. To je zřejmé zvláště u trojprutého žebra v Břevnově a Sázavě. Po pečlivé dokumentaci bylo zjištěno, že v zachovaných partiích mají zcela identický profil. Není zde tedy vyloučeno užití jednoho druhu šablony. Dílčím způsobem nás o stavebních aktivitách v Břevnově informují písemné prameny. Díky nim víme, že v roce 1296 byla vystavěna zeď hlavního kostela s ambitem.¹⁴⁾ Pracovně se domnívám, že tento údaj nelze bez problémů vztáhnout i na protažený presbytář, ale spíše ke stavbě vícelodí (což bylo ovšem již dříve zřejmé). Tomu by odpovídal mimo jiné i rozdílný petrografický charakter článků, které jeho stavbě pravděpodobně náležejí.¹⁵⁾ Starší slohové vrstvě, než době kolem roku 1300 či mírně po ní, by nasvědčoval i charakter architektonické plastiky (obr. 2a, obr. 4a), kterou lze snad spojovat s klášterním kostelem.

SÁZAVSKÝ KLÁŠTER

Pozornost novější literatury vzbuzuje především vrcholné gotická podoba kláštera, zejména pak překonaný bazilikální projekt klášterního kostela ve prospěch trojlodního stejnomodí, jehož výstavbu připsal již E. Poche arrasovské huti.¹⁶⁾ Vymezení raně gotické aktivity v klášteře činilo dlouho obtížné.¹⁷⁾ E. Šamánková publikovala poválečné nálezy architektonických raně gotických fragmentů, které spojovala se stavební aktivitou v klášteře před polovinou a po polovině 13. věku. Pro nás je důležitý nálezy vejčitého žebra s náběžním štítkem, z něhož uvedená autorka usuzovala na zaklenutí klášterního kostela.¹⁸⁾ V. Mencl publikoval jeho profil a rámcově jej časově zařadil.¹⁹⁾ Zásluhu na poznání raně gotické podoby klášterního kostela měl páter Klement, který v roce 1948 prováděl výkopové práce v klášteře. Při průzkumu v kryptě identifikoval pod barokní plentou původní gotický líc centrálního prostoru s výběhy žeber a bankály oken. Celá situace včetně o rok dříve objeveného základu centrálního sloupu byla půdorysně dokumentována.²⁰⁾ V. Remešová považuje tvary žeber v kryptě (v níže citované práci nepřesně popsanych) za dílo sklonku 13. věku. Důležité je autorčino upozornění na fragmenty raně gotické architektonické plastiky, kterou datuje do téže doby.²¹⁾ Významné poznatky o stavebním vývoji kláštera přinesla K. Reichertová. Tato autorka interpretovala nalezené zbytky zdív v západní části stávajícího presbytáře, které byly odhaleny již I. Borkovským, jako relikty raně gotického presbyteria z doby Přemysla Otakara II. Této stavbě připsala i výše zmíněný fragment žebra, který datuje do období kolem roku 1260–1270²²⁾ Jinde uvedené relikty datuje autorka do doby vlády Přemysla Otakara I.²³⁾ Tato interpretace nebyla přijata, jak již ukázalo kritické hodnocení nálezu J. Böhmem.²⁴⁾ Cenné poznatky o stavebním vývoji kláštera získal nově P. Sommer, který se dlouhodobě zabývá výzkumem lokality. Na základě archeologického průzkumu sakristie a dalších indicií autor předpokládá dvě stavební fáze ve výstavbě stávajícího presbytáře. První fázi připisuje výstavbu substrukce presbytáře, kterou datuje do 13. století. Ná-

slednou výstavbu chóru, který stál určitou dobu izolovaně, klade do doby po roce 1315.²⁵⁾ Krypta je tedy považována za nejstarší stojící relikty gotické výstavby kláštera.²⁶⁾

V depozitáři kláštera se nalézají několik dosud nepovšimnutých architektonických článků (vyjma prvků zmíněných), které dokládají stavební aktivitu v klášteře ve 2. polovině 13. věku (výběr obr. 1.2, 8, 9). Jako problematické se zatím jeví jejich přiřazení konkrétní stavbě kláštera. Jediným určitelným prvkem je žebro profilu vyžlabeného klínu, které náleží bezpochyby klenbě krypty (obr. 4.2). Vzhledem k tomu, že stavební proměna kláštera ve 13. věku probíhala s důrazem na klášterní kostel, je snad možno uvažovat o tom, že tyto prvky byly určeny pro chór klášterního kostela. Nesmírně důležitý je zlomek torzálního prvku, který je profilován subtilním vejčitým prutem. Dle charakteristického ústupku na rubové straně, který sloužil k uložení konců bednicích prken, je zřejmé, že byl součástí klenby (obr. 1.2). Spíše než o pas se jedná o klenební žebro. K těmto prvkům náležel bezpochyby další zlomek vejčitého prutu, který je opět uložen v depozitáři. Žebro muselo být profilováno nejméně jedním dalším prutem. Vzhledem k natočení stávajícího prutu bočního a rekonstruovatelné ose prvku je zřejmé, že tyto pruty byly tři. Obdobný prvek, jehož podobnost přesahuje rámec analogie, byl užit v Břevnově. Po důkladném proměření profilů byla zjištěna naprostá shoda v morfologii zmíněných detailů i jejich celkové koncepci. Toto zjištění není v rozporu s charakterem ostění oken (obr. 1.7, 8), které odpovídají ovšem jedné obecné slohové vrstvě. Pro užití klínových profilů žeber druhé fáze krypty (obr. 1.5, 6) opět nalezneme analogii v břevnovských klenebních pasech. To samé platí o již delší dobu známém žebro profilovaném opět laloškami (obr. 1.9). Do budoucna bude zajímavé zjistit, zda více než podval protáhlého presbytáře (obr. 3b) náleží ještě 13. století a zda by jej bylo také možno srovnávat s Břevnovem.

Na tomto místě bych rád zároveň upozornil na problematiku raně gotiky ve středním Posázaví. Zajímavý je například portál nedalekého kostelíka v Otrybech, jehož ostění nese na boku prut profilovaný odkrojenou špičkou (obr. 1.10), tedy prvkem náležejícím do morfologické výbavy studovaných klášterů. Portál, který je členěn ještě ústupky, profilovala též laloška (obr. 1.10). V. Mencl ho datoval okolo roku 1270,²⁷⁾ D. Líbal do doby po polovině 13. století.²⁸⁾ Dílem huti, která pracovala v Otrybech, byl minimálně i portál v nedalekém Hodkově. Líbal datoval kostelík do doby kolem poloviny 13. století.²⁹⁾ Dnes téměř zaniklý detail známe díky starší dokumentaci (obr. 1.11).³⁰⁾ Je věrnou analogií portálu v Otrybech. Nápadný je i hruškový prut s laloškami obdobnými jako na žebro v Sázavě. Nelze vyloučit, že kameníci pracující na uvedených stavbách (tedy snad i Sázavě), náleželi jedné huti pohybující se v tomto prostoru ve třetí čtvrti 13. století. Na tomto místě je zajímavé zmínit starý názor J. Braniše, který sázavské dílně připsal kostel v Otrybech.³¹⁾

STRAHOVSKÝ KLÁŠTER

Raně gotické přestavbě kláštera se stručně věnoval již F. J. Lehner. Předpokládal nové zaklenutí jak hlavní lodi, tak lodí vedlejších (po požáru v roce 1258), včetně přístavby kaple sv. Uršuly, což mělo proběhnout za opata Jana I.³²⁾

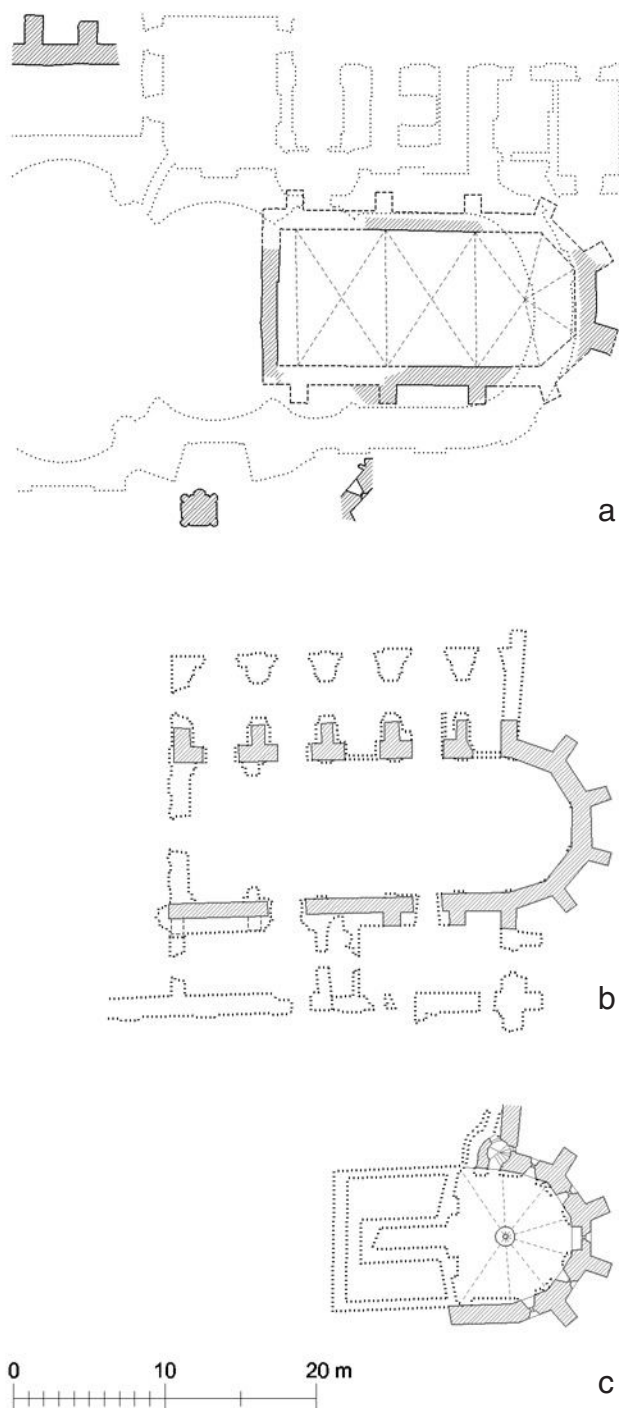
D. Líbal již dříve datoval poměrně přesně raně gotickou úpravu klášterního kostela do let 1258–1263, přičemž využil výpovědi písemných pramenů.³³⁾ Raně gotické stavební aktivity přičítá Líbal spolu s Kubičkem zaklenutí kostela a zaklenutí transeptu šetidílnou klenbou, stejně jako výstavbu již zmíněné kaple.³⁴⁾ Zaklenutí kostela ve shodě s D. Líbalem uvádí též např. M. Horyna.³⁵⁾

A. Merhautová a P. Sommer nově analyzovali raně gotické úpravy kláštera. Autoři předpokládají raně gotickou přestavbu klášterního kostela po požáru v roce 1258, která se projevila zaklenutím kostela, dále zaklenutím ramen transeptu (pravděpodobně bylo zaklenuto i křížení) dvěma křížovými klenbami pod nimiž byly rozepjaty arkády, které se otvíraly do křížení. Podle autorů byly do ramen transeptu vloženy tribuny. Klenby bočních lodí dle Merhautové a Sommera byly alespoň zamýšleny. Současně předpokládají prolomení oken v severním rameni transeptu a přístavbu kaple sv. Voršily.³⁶⁾ Okna v lodi jsou podle nich snad dílem opata Lohelia, který navázal na raně gotické tvarosloví.

Jak nás informují prameny, byl klášter stížen v roce 1258 požárem.³⁷⁾ Po této příhodě následovala obnova kláštera za opata Jana a trvala pět let. Při ní byl dle pramenů zaklenut i kostel.³⁸⁾ Prameny tak poskytují cenná data pro časové zařazení uvedené přestavby. Podrobná dokumentace jednotlivých stavebních prvků poukazuje na formální podobnost s obdobnými prvky v Břevnově a Sázavě. To se týká zejména zajímavého trojprutého žebra, které je nesené svazkovou příporou (obr. 1.3). Žebro je nyní tvořeno dvěma vejčitými pruty, na které navazuje přízední žebro profilu lalošky. Střední prut byl bohužel odlámán (též obr. 4c). Tento prvek se zachoval pouze v malém fragmentu nad hlavní příporou, na kterou nemotorně nasedá. Na východní stěně severní boční lodi se taktéž zachovalo přízední žebro profilované laloškou, tedy prvkem, který přichází na detailech v Břevnově i Sázavě.

ROZŠÍŘENÍ A ZÁVĚR

Z uvedeného stručného přehledu je zřejmé, že ve druhé polovině 13. století probíhala stavební aktivita v Břevnovském, Sázavském a Strahovském klášteře. Velmi nápadný je jednotný tvaroslovný rejstřík, kterým se dotčené stavby v daném období vyznačují. Domnívám se, že uvedené přestavby (novostavby) snad zejména klášterních kostelů, mohly být dílem jedné stavební huti, která v detailu disponovala jednotným tvarovým rejstříkem (obr. 1). Tuto souvislost, pokud je mi známo, literatura nezohledňuje. Na tomto místě je nutno říci, že zejména pro výše uvedený profil trojprutého žebra bychom v české gotické architektuře stěží hledali blízké příklady.³⁹⁾ Další detaily uvedeného souboru staveb z tohoto období náleží patrně též obdobné slohové vlně. To se týká například „unifikovaných“ okenních ostění. Kromě dobových příkladů posbíraných Měnclem⁴⁰⁾ představuje novou analogii např. nově zjištěné ostění v lodi sv. Františka u křížovníků s červenou hvězdou v Praze⁴¹⁾, který je datován nejdříve do 70. let 13. věku.⁴²⁾ Na našich příkladech je patrný plynulý přechod profilu prutu do výžlabku (obr. 1.7, 8), tedy můžeme tu snad pozorovat snahu po scelení ostění. Tato tendence byla u nás příznačná pro vlnu klasické gotiky.⁴³⁾ Dále se můžeme znovu dotknout kvalitní architektonické plastiky z Břevnova. Hlavice přípory

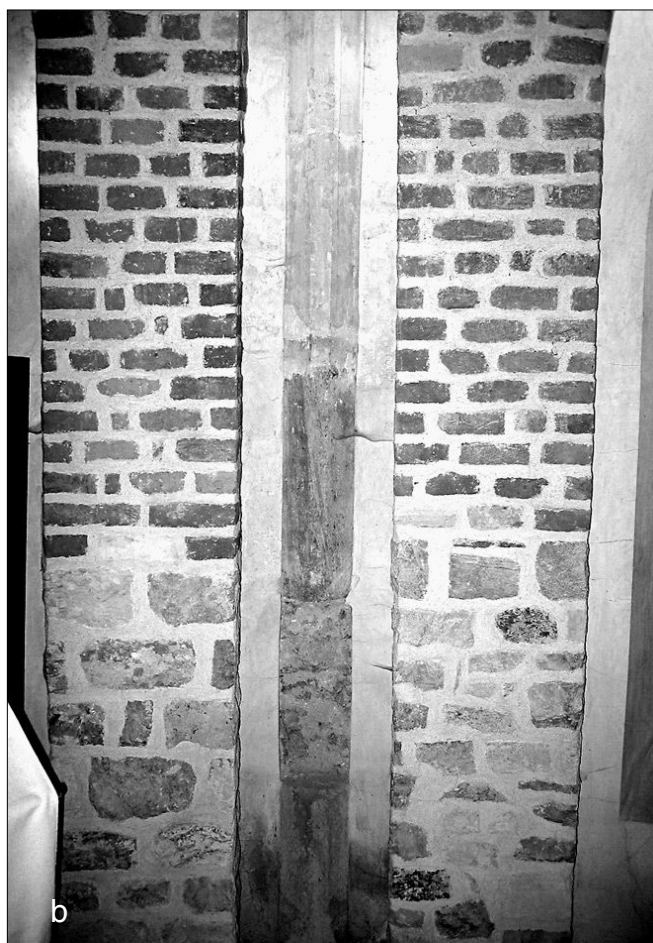

Obr. 3: Srovnání závěrů klášterních kostelů; a – Břevnov – protáhlý presbytář s provizorním uzavřením (severně je zakreslená část jižního ramena ambitu, jižně je zakreslen východní pilíř nedokončeného vícelodí); b – Sázava – gotický presbytář nad kryptou (dle zaměření SÚRPMO, upraveno); c – Sázava – krypta klášterního kostela se schematicky rekonstruovanou kryptou (podle dokumentace M. Klementa a dokumentace SÚRPMO, upraveno; rekonstrukce klenby autor).

(obr. 4a) má ve formálním pojetí blízko např. ke ztvárnění konzol Starononové synagogy v Praze. Druhý zlomek (obr. 2a) je blízký pojetí listů na tympanonu jižního portálu v téže objektu. Stavba synagogy je datována do doby kolem roku 1275.⁴⁴⁾ I charakter listů hlavice přípory na Strahově nevyklučuje datování na základě písemných pramenů rámcově do téže doby.⁴⁵⁾ Zastavme se ještě krátce u zajímavého vejčitého profilu žebra, jehož střední prut má odkrojenou

Obr. 4: Výběr z fotografické dokumentace: a – Břevnov, hlavice svazkové přípory uložená v kryptě; b – Sázava, pohled na výběh klenebních žebér v kryptě klášterního kostela s patrnými dvěma fázemi; c – Strahov, pohled na hlavici přípory a výběh klenebních žebér v severním rameni transeptu klášterního kostela (foto autor).

špičku. S tímto motivem se setkáme u nás na žebro u sv. Františka v Praze, týž způsobem je profilováno i hruškové žebro na hradě v Písku či presbytáři klášterního kostela v Pivoni.⁴⁶⁾ Vejčité žebro s odkrojenou špičkou nalezneme též v bočních lodích klášterního kostela Panny Marie v Polici nad Metují. Oblý prut s odkrojenou špičkou členil i ostění portálu, které bylo vykopáno na hradě Příběnice.⁴⁷⁾ Uvedené příklady vymezují rámcově prostřední dvě čtvrtě 13. věku. Tvar lalošky se u nás vyskytuje v dlouhém časovém období minimálně po téměř celé 13. století. Pozdní příklad z konce 13. století přichází například na blíže nepublikovaném žebro z kláštera dominikánů v Berouně. Z výše uvedeného morfologického rejstříku nevybočují ani svazkové přípory, či hůlkové profily fragmentů kružeb z Břevnova.

Zastavme se krátce u konstrukci alespoň částečně zachovaných in situ. Zajímavý je protáhlý presbytář kostela v Břev-

nově (obr. 3a). Jeho řešení nápadně připomíná dlouhé chóry mendikantů. Stavební útvar dlouhého kněžiště se u nich nápadně omezuje zejména na středoevropský prostor, kde se jeho nejstarší varianty u žebrových řádů objevují již v polovině 13. století.⁴⁸⁾ Toto řešení zobecnilo brzy po polovině 13. věku, kdy se setkáváme běžně s jeho nejčastějším závěrem o pěti stranách osmiúhelníka.⁴⁹⁾ Velmi zajímavý je centrální útvar krypty na Sázavě (obr. 3c). Její stavba vykazuje dvě stavební fáze (či mikrofáze). Klínovitě profilované „příporky“ náleží první etapě. Druhé pak zaklenutí prostoru žebry profilu vyžlabeného klínu (obr. 4b). Díky dokumentaci M. Klementa známe pozici středního sloupu a je možno rekonstruovat působivou klenbu alespoň na třech stranách sedmibokého závěru. Obdobné stavební útvary jsou u nás zachovány u sv. Štěpána v Kouřimi, který se stavěl již v šedesátých letech 13. století,⁵⁰⁾ nebo v děkanském kostele v Mostě.⁵¹⁾ S o něco mladší kryptou v Mostě má náš příklad společné přímé nabíhání žebor, s kryptou v Kouřimi pak profil žebor. Rozdíl mezi uvedenými příklady spočívá pravděpodobně v tom, že na Sázavě nebyly užity trojpa-prsky, ale přímé linie žebor. Vzpomeňme na tomto místě centrální zaklenutí karneru v Zwettlu, který je kladen do stylové souvislosti s kryptou v Kouřimi.⁵²⁾

Zmíňme se stručně o možných inspiračních zdrojích uvedených přestaveb. S vejčitými profily žebor, které doprovází též již laloška, se setkáváme již v nartexu Saint-Denis ve druhé čtvrti 12. století. Kolem polovice téhož století přichází např. i v Noyonu. Okolo roku 1150 došlo v oblasti okolo Soissonsu a Laonu snad poprvé k užití motivu odkrojené špičky. Tento motiv se pak v povodí Aisne užíval u žebor řady venkovských kostelů.⁵³⁾ Zprostředkující úlohu tvarového aparátu mělo patrně německé prostředí. Tak například podobně profilované žebro, jaké známe ze Sázavy (obr. 1.9), nalezneme v pětiboké přístavbě při transeptu dómu v Mišni.⁵⁴⁾ Tato partie je nově datována mezi léta 1250–1268/9, kdy byla ve výstavbě.⁵⁵⁾ Její horní podlaží bylo dokončeno nejpozději na počátku devadesátých let 13. století. Analogie pro další detaily můžeme nalézt ovšem i jinde. Uvedme hlavice v kostele cisterciáček v bavorském Heiligenthalu, které disponují podobným genetickým základem při ztvárnění listu hlavic, jako hlavice na Strahově.⁵⁶⁾ Kostel je datován do třetí čtvrti 13. věku.⁵⁷⁾ S odkrojenou špičkou se naopak setkáme na sloupku portálu opět u klášterního kostela cisterciáček v Himmelsporten u Würzburgu.⁵⁸⁾ Kostel vyrůstal přibližně od roku 1260. V roce 1277 byl vysvěcen.⁵⁹⁾

Z výše jmenovaného je patrné, že vlna stavebních aktivit zasáhla studované tři příklady snad již ve třetí čtvrti 13. století (jistotu máme ovšem jen u Strahova, k němuž máme k dispozici přesná data). Tedy v období, kdy se v přemyslovském státě prosazovala klasická gotika.⁶⁰⁾ Domnívám se, že příslušnosti této vlně, nebo alespoň k jejímu vlivu, náleží i uvedené přestavby klášterních kostelů. Tak například s trojprutými žebry, ovšem již s hruškovým profilem, se setkáme v Amiensu. Touto stavbou byla inspirována stavba dómu v Kolíně, zahájená v roce 1248.⁶¹⁾ I zde nalezneme i užití subtilních vejčitých prutů v profilacích. Bez zajímavosti není v této souvislosti organizační vztah premonstrátů k Porýní.⁶²⁾

Uvedené závěry, vyplývající z podrobného studia materiálu, předkládám odborné veřejnosti k diskusi. Jako pro-

blematické se mi prozatím jeví pozdní datování presbytáře (včetně dalších architektonických prvků) v Břevnově novější literaturou. Mou snahou nebylo vyřešit celou řadu otázek spojených s tímto tématem, ale poukázat na nevyužitý informační potenciál ukrytý v depozitářích, k jehož zpracování je třeba trpělivost a pochopení.⁶³⁾

POZNÁMKY

- 1) Autor připravuje katalogové vydání souboru dokumentace fragmentů stavebních článků z Břevnova s jejich podrobnou analýzou.
- 2) Zpracovaná část dokumentace je uložena v archivu autora. Zaměření výběrem zde publikovaných detailů probíhalo v letech 2001–2005.
- 3) Tato edice je dílem ing. J. Sommera.
- 4) Např. V. Piša, Břevnov, Bulletin záchranného oddělení 6, 1968, s. 120–121; *tjž*, Břevnov – klášter, Pražský sborník historický 8, 1973, s. 217–219; *tjž*, Břevnov v raném středověku, Umění 37, 1990, 481–502; *tjž*, Milénium kláštera v Břevnově, in: M. Bláhová – I. Hlaváček edd., Břevnov v českých dějinách. Praha 1997, 34–43.
- 5) D. Stehlíková – P. Sommer, Krypta kláštera v Břevnově. Praha, 1985, s. 7.
- 6) M. Vilímková – P. Preiss, Ve znamení břevna a růží. Praha, s. 38. Důležitý je zde i úzký historický vztah k založení v Polici nad Metují. Vztah obou architektur bude podrobněji řešen jinde.
- 7) Z. Dragoun – A. Merhautová – P. Sommer, Stavební podoba Břevnovského kláštera ve středověku, in: Milénium Břevnovského kláštera, Praha 1993, s. 67–134, zde s. 67.
- 8) Z. Dragoun – A. Merhautová – P. Sommer, o. c. v pozn. 7, s. 78–79; také *tjž* Z. Dragoun – P. Sommer, Středověká podoba Břevnovského kláštera, in: Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově, Praha, 1993, s. 28–29; *tjž* P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, Encyklopedie českých klášterů. Praha 1996, s. 598.
- 9) Z. Dragoun – A. Merhautová – P. Sommer, o. c. v pozn. 7, s. 83–84, 86.
- 10) Z. Dragoun – A. Merhautová – P. Sommer, o. c. v pozn. 7, s. 83.
- 11) Srov. hlášení čj. 1670/92 v Archivu náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR, s. 4–6; *tjž* Z. Dragoun – A. Merhautová – P. Sommer, o. c. v pozn. 7, s. 85.
- 12) V. Piša, Břevnov čp. 1, Stavebně-archeologický a archeologický výzkum III., klášterní kostel (deník). Praha 1966–67, I. 8 (nepublikováno).
- 13) Sešit evidence nálezů z Břevnovského kláštera číslo 2 uložený v NPÚ ÚOP v Praze (nepublikováno).
- 14) Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, ed. J. Emler, Praha 1882, s. 1203.
- 15) J. Zavřel, Stručná petrografická charakteristika několika architektonických fragmentů z benediktinského arcidiecéství sv. Markéty v Praze 6 – Břevnově. Praha 2002, nestr. Nepublikovaná zpráva uložená v NPÚ ÚOP v hl. městě Praze. Materiálem je arkózový pískovec. Domněnku časové rozdílnosti etap ve výstavbě chóru a vícelodí podporuje i situace východního křídla ambitu, které nedosahovalo k protáhlému presbytáři. Zjevné je, že i jižní křídlo, které mělo být dle literatury stavěno současně se zdí klášterního kostela, nemohlo dosahovat hlouběji k závěru protáhlého presbytáře. Je zřejmé, že v letech 1296–1306 nebyla vystavěna severní zeď presbytáře (který již patrně stál), ale vícelodí. Nutné tak nemusíme předpokládat přetrvávající funkci starého románského závěru při výstavbě gotické lodi a teprve následnou stavbu presbytáře. K tomuto též přehledně Z. Dragoun – P. Preiss – P. Sommer, Břevnovský klášter. Praha 1993, s. 8–9. Poučení o charakteru presbytáře podává publikovaná ikonografie.
- 16) E. Poche, Stavba kláštera Sázavského v době gotické, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 42, 1934, s. 97–120, k tomuto s. 114–115.
- 17) Např. O. Stefan, Sázavský klášter. Poklady národního umění, Praha, nestr.
- 18) E. Šamánková, Nové románské nálezy v Posázaví, Zprávy památkové péče 8, 1948, s. 132.
- 19) V. Mencl, Tvary klenebních žebor v české gotické architektuře, Zprávy památkové péče 11–12, 1951–1952, s. 270–271.
- 20) Hlášení čj. 2291/48, uložené v Archivu náleзовých zpráv AÚ AV ČR, s. 3–4.
- 21) V. Remešová, Sázavský klášter, in: Kolektiv, Sázava. Praha 1953, s. 4–5.
- 22) K. Reichertová, Sázava ve světle archeologie a stavebních dějin. Praha 1977, nestr.; *tjž* K. Reichertová, Bývalý klášter sv. Prokopa v Sázavě, Archeologické rozhledy 24, 1972, s. 404; K. Reichertová, Přínos archeologie ke středověké podobě bývalého slovanského kláštera na Sázavě, in: Z tradic slovanské kultury v Čechách, Praha 1975, s. 31–32; K. Reichertová, Stavební rozbor a archeologický výzkum Sázavského

- kláštera, in: *Kolektiv*, Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách. Praha 1988, s. 189.
- 23) K. Reichertová, K dějinám a výstavbě slovanského kláštera na Sázavě, Památková péče 4, 1974, s. 215, není ale vyloučeno, že se jedná pouze o překlep, jak je patrné z následující strany.
- 24) J. Muk – M. Vilímková – M. Horyna, Sázava, stavebně historický průzkum. Praha: SÚRPMO 1979, s. 158; Archiv náleзовých zpráv AÚ AV ČR, čj. 1892/51, s. 1.
- 25) P. Sommer, Sázavský klášter, Vlastivědná knihovnička SPS, sv. 3, Praha 1996, s. 22; též archiv náleзовých zpráv AÚ AV ČR, čj. 2552/83, s. 1.
- 26) P. Sommer, Sázavský klášter v gotické podobě, Sázavsko 3, 1995, s. 5.
- 27) V. Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče 20, 1960, s. 118, obr. 102.
- 28) D. Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek, Praha 2001, s. 313.
- 29) D. Líbal – A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách (recenze), Umění 22, 1974, s. 169.
- 30) J. Zach, Památné kostelíky v Otrybech a v Hodkově, Památky archeologické 9, 1871–3, s. 681–684; zde je publikována i dokumentace portálu. Dnes je z ostění portálu patrné pod cementovou krustou jen diamantování, ústupky a těžce poškozený prut. Nově pořízená dokumentace je v archivu autora.
- 31) J. Braniš, O působení kláštera Sázavského na vývoj stavitelství a plastiky ve východních Čechách, Kutná Hora b. d., s. 29.
- 32) F. J. Lehner, Románské exkurse. Chrámů řádu premonstrátského. Strahov, Method 15, 1889, s. 19.
- 33) Např. D. Líbal, Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948, s. 45; taktéž D. Líbal – J. Pavelka, Rekonstrukce románského a gotického kostela na Strahově, Zprávy památkové péče 4, 1940, s. 100–103. V tomto příspěvku autoři upozorňují také na dekor hlavic, v němž spatřují již počátky naturalistického citění.
- 34) A. Kubiček – D. Líbal, Strahov. Praha 1955, s. 29, 32.
- 35) M. Horyna, Praha – Strahov, čp. 132 – IV, dějiny objektu, Praha: SÚRPMO 1984, s. 11.
- 36) A. Merhautová – P. Sommer, Strahovský klášter. Stavební dějiny baziliky od roku 1182 do doby opata Lohelia, Umění 48, 2000, zvláště s. 306–307, 309.
- 37) Fontes rerum Bohemicarum II, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 296.
- 38) Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, s. 118.
- 39) V. Mencl, o. c. v pozn. 19, s. 270–272, tab. II, IV.
- 40) V. Mencl, Vývoj okna v architektuře českého středověku, Zprávy památkové péče 20, 1960, s. 192–193, obr. 204. Blízké je zde vyobrazené ostění okna kaple na Zvíkově.
- 41) Dokumentace je uložena v archivu autora.
- 42) J. Kuthan, Česká architektura v době posledních Přemyslovců, Praha 1994, s. 344.
- 43) V. Mencl, o. c. v pozn. 40, s. 193.
- 44) J. Kuthan, o. c. v pozn. 42, s. 350.
- 45) V. Mencl, Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury, Zprávy památkové péče 10, 1950, s. 10–11. Podle Mencla době kolem 1275 odpovídá mimo jiné vztyčování listů.
- 46) Nově pořízená dokumentace posledních dvou uvedených prvků je uložena v archivu autora.
- 47) D. Menclová, České hrady, Praha 1972, 180, obr. 239. Autorka datovala prvek před polovinu 13. století.
- 48) A. Grzybowski, Das Problem der Langchore in Bettelordens Kirchen im östlichen Mitteleuropa des 13. Jahrhunderts, Architectura 13, 1983, s. 157.
- 49) G. Binding – M. Untermann, Kleine Kunstgeschichte Mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland, Darmstadt 1993 (2. vydání), s. 351.
- 50) J. Kuthan, o. c. v pozn. 42, s. 211.
- 51) M. Radová-Štiková, Gotická krypta v Mostě, Umění 4, 1956, s. 62–63.
- 52) M. Schwarz, Die Entwicklung der Baukunst zwischen 1250 und 1300, in: Geschichte der bildende Kunst in Österreich, Gotik. München 2000, s. 197, 207.
- 53) E. Lefèvre-Pontalis, Etude sur les ogives toriques à filet saillant, Bulletin Monumental 73, 1909, zejména s. 295–297. S motivem odkrojené špičky se setkáme v Noyonu či Soissonsu. Řadu analogií pro samotný vejčitý profil publikoval pro domácí prostředí V. Mencl.
- 54) C. Gurlitt, Beschreibende Darstellung der älteren Bau und Kunstdenkmäler in Sachsen XIV, Meissen. Dresden 1919, s. 72, 97 obr. 118 a 159.
- 55) M. Donath, Die Baugeschichte des Doms zu Meissen 1250–1400, Beucha 2000, s. 300, 303.
- 56) F. Mader – G. Lill, Die Kunstdenkmäler des Königreichs Bayern, Unterfranken und Aschaffenburg Hf. XVII. München 1983 (reprint), s. 177 ad., obr. 140.
- 57) G. Dehio, Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler, Franken. München 1979, s. 355.
- 58) F. Mader – G. Lill, Die Kunstdenkmäler des Königreichs Bayern, Unterfranken und Aschaffenburg Hf. XII. München 1981 (reprint), s. 213 ad., obr. 172.
- 59) G. Dehio, Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler, Franken. München 1979, s. 926.
- 60) J. Kuthan, Přemysl Otakar II. Král železný a zlatý. Král zakladatel a mecenáš, Vimperk 1993, s. 140.
- 61) Např. G. Binding, Hochgotik, Köln 2002, s. 212. Zmiňují zde jednu z mnoha lokalit, kterou mohla být ovlivněna soudobá česká tvorba. Podrobný přehled inspiračních zdrojů podává J. Kuthan o. c. v pozn. 60, s. 143–164.
- 62) V. Cinke, Organizace českých klášterů ve 13. a 14. stol. na podkladě provinčním, Československý časopis historický 16, 1968, 442–443.
- 63) Na tomto místě vyjadřuji vřelý dík dr. Z. Dragounovi, doc. P. Sommerovi a dr. M. Trymlovi za umožnění přístupu k nepublikovanému materiálu. Též Mgr. S. Babuškové za grafickou úpravu primární dokumentace.

ZUR PROBLEMATIK DER FRÜHGOTISCHEN UMBAUTEN DES BŘEYNOV-, SÁZAVA- UND STRAHOVER KLOSTERS

Der Autor beschäftigt sich in dem Beitrag mit der Problematik der frühgotischen Umbauten des Břevnov-, Sázava- und Strahover Klosters. Im Beitrag werden besonders bauliche Herrichtungen oder Neubauten der Klosterkirchen betont. Nach 1258 wurde die Klosterkirche der Prämonstratenser auf dem Strahov umgebaut. Bis 1263 wurde die Kirche instandgesetzt und minimal im Transept eingewölbt (gleichzeitig wurde in diesen Raum eine Tribüne eingelegt). Interessant war der Formgehalt der Elemente, der unter anderem mit den dreiständigen eierförmigen Gewölberippen disponiert. Dieses Element ist in der böhmischen gotischen Architektur außergewöhnlich, es ist aber im Gegenteil (neben anderen Details) für den angeführten Kreis der Bauten gemeinsam. In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts kam auch zu Bauverwandlungen der älteren Benediktinerklosterkirche in Sázava. Diesen Aktivitäten kann man heutzutage die Krypta unter dem bestehenden Chor und einige Fragmente im örtlichen Depositorium anzurechnen. Im ungefähr gleichen Zeitabschnitt verlief der Aufbau der neuen Benediktinerkirche in Břevnov. Der Ansicht des Autors nach entstand noch in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts ein gedehntes Presbyterium, das im Westen provisorisch abgeschlossen wurde. Es gehörte zu dem Projekt des nie vollendeten mehrschiffigen Kirchenbaus.

Der Autor hat die Erkenntnisse besonders durch die Verarbeitung der nicht publizierten Fonds in den Depositorien der angeführten Objekte mit der zeitgenössischen Konfrontation der bestehenden Konstruktionen erworben. Der Forscher kommt zu dem Schluss, dass die angeführten baulichen Aktivitäten bei allen drei Objekten sich durch einen identischen morphologischen Gehalt des Details auszeichnen und sie konnten ein Werk einer Bauhütte sein, die aus dem Formregister der klassischen Gotik schöpfte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Vergleichstabelle der ausgewählten Profile, vom Autor (außer Nr. 11) durch einen Kamm mit ausziehbaren Nadeln vermessen (graphische Ausstattung von S. Babušková). Bei den Elementen sind die Kanten unter dem Niveau des Schnittes nicht eingezeichnet. Elemente 1, 2, 4, 7, 8, 9 sind im Depositorium der angeführten Lokalisationen hinterlegt. 1 – Břevnov, dreiständige Gewölberippe; 2 – Sázava, Bruch einer dreiständigen Gewölberippe; 3 – Strahov, Gewölberippe im nördlichen Arm des Transepts der Kirche; Břevnov, Gurtbogen; 5 – Sázava, Profil der Gewölberippe in der Krypta im Niveau des Ansatzes; 6 – Sázava, Profil der Gewölberippe über dem Ansatz; 7 – Břevnov, Fensterlaibung; 8 – Sázava, Fensterlaibung; 9 – Sázava, Gewölberippe; 10 – Otryby, Portalprofil; 11 – Hodkov, Portalprofil laut J. Zach, publiziert in Památky archeologické (zugerichtet).

Abb. 2: Dokumentation der Architekturglieder aus Břevnov. a – Bruch einer architektonischen Plastik; b – Profil wahrscheinlich eines Fensterschaftes (Vermessung der Autor); c – Profil der dreiständigen Gewölberippe nach der älteren Dokumentation von M. Ernest (Vermessung und Zeichnung S. Sva-tošová).